

Az alkotó gondolatról

Dicsérni akarom a gondolatot, amelyben az ember demiurgoszi képessége, a létszükségletként érzett és gyakorolt alkotás jut kifejezésre. Az elismerés az önmegvalósítást és önmeghaladást sarkalló eszmének, annak az általa tolmácsolt magatartásnak szól, amely hitelesen emberi megnyilvánulásként szüntelenül új távlatokat derít fel. Az alkotás jegyében nyugtalanító idea és tett mindig valami jelentőset, valami sosem-voltat segít világra jönni. A célszerűség vonzásában formát öltő alkotó gondolat sűrített energiája kötelezően mozgást és változást idéz elő. Nem tűri a tespedést, engesztelhetetlen mindenfajta maradisággal szemben. Dinamizmusát a benne rejlő bírálat ereje s a tabuk előtt meg nem torpanó kérlelhetetlensége ösztönzi. Elutasítás is feszül benne. Tiltakozás a rutin, a megalkuvás, a langy semlegesség ellen. Az alkotás sajátos emberi szembeszegülés az entrópiák lefokozó, degradáló hatásával. Vétó az elidegenedés, az eldologiasodás összes formái ellen.

Az alkotó gondolat szükségképpen szabad gondolat. A szabadságban talál életető légkörre, ám annak hiányában is a szolgaság ellen lázít. Közegi ellenállást tanúsít a bürokratikus szellemmel szemben, de szövetségesekre lel mindenütt, ahol kezdeményezés, leleményesség, bátorság, nonkonformizmus és eredetiség érvényesül.

A rá jellemző újító-kritikai lendületében nem utasítja el mereven a hagyományt. Egyrészt ő sem légüres térben születik, másrészt előbb-utóbb maga is tradícióvá válik. A bírálat—újító eszme—múltbéli hagyaték világi szentháromsága az emberi kultúra önmagát megőrizve-meghaladó folyamatát szavatolja.

Monopólium és alkotás egymást kizáró entitások. Az alkotó gondolat természeténél fogva, nem törekedhet kizárólagosságra. Nem tart igényt a csálhatatlanság nimbuszára, és távol áll tőle a „totális igazság” hegeli megszállottsága. Alkattal inkább szerénységre hajlamos, s ha olykor prométheuszi büszkeség is fűti, a kételyvel rendszerint közeli rokonságot tart. A szkepszis éppúgy elválaszthatatlan tőle, mint annak bizonyossága, hogy ismereteink mindig a teljességben innen maradnak. Véges és részleges tudásból merítve, valami nehezen megragadható többlettel tör az igazság felé. Ám tudja és tudatosítja, hogy az ember és a társadalom titkainak megfejtésében alany és tárgy azonossága nem mellőzhető tényezőként van jelen. Ez a körülmény is türelemre inti. Toleranciája azonban csak a kiátkozásoktól óvja meg, nem teszi azonban elnézővé, engedékennyé a humánus ellenségei iránt. Harciassága előszeretettel érvekben bontakozik ki. Az eszmebarikádokon csatáznak, s a viták lármáját előnyben részesíti a fegyverek zajánál. Mindig kész a dialógusra. Várja és serkenti a nézetek, a feltevések és információk szabad cseréjét, mert sötétnek ítélt korszakok tilalmi között volt alkalma az elszigeteltség, a visszhangtalanság lefegyverző, demoralizáló következményeit tapasztalni.

Ezért is idegenkedik a teljes és végleges megváltást ígérő tanoktól. Nem érzi otthon magát az abszolút igazság letéteményeseinek körében. Viszolyog a hivatalok levegőjétől, de elemében van a szellem köztársaságaiban. Szívesen fogadja az agorák elvárásait, s ha sokszor közvetetten is, mindig válaszol az elnyomottak és megaláztatottak részéről érkező impulzusokra. Arisztokratizmus csak a látszólagos, s ma már nyilvánvaló, hogy csak azok vádolhatják elzárkózással, akik lényegéből fakadó demokratizmusától tartanak.

Létfeltételei közé tartozik a változatosság. Nem hagyja magát uniformizálni, mint ahogyan idegennek tudná magát, s biztosan elsenyvedne egy olyan világban, amely nem ismeri a sokféleség színeit. Nem fél viszont az ellentmondásoktól, és nem menekül a konfliktusok elől. Az érdekek és vélemények összecsapásának elektromos feszültsége új felismerésekre gerjeszti; nemegyszer éppen antagonizmusoknak köszönheti létét. Egy roppant változatos és ellentmondásos korban nem táplál illúziókat a tekintetben, hogy az általa kínált megoldásokon kívül ne lennének még más járható utak is. Egy olyan században, amelyben ember és környezet felgyorsult ütemben változik, s amelyben évezredek, több évszázados és sok évtizedes értékek átértékelődnek, e folyamattal járó bizonytalanság sem bátorítanítja el. Sőt, jótékonynak érezheti azt a viszonylagosságot, amely — legalábbis elvben — kizárja az egyeduralmokat, de megköveteli és sarkallja a termékenyítő együttműködést.

Teremtő gondolat és alkotó tett szerves egységben találkozik. Az eszmeiség síkján jelentkező bírálatnak és újításnak a gyakorlat kölcsönöz igazi célt, és fordítva, legtöbbször a praxis követelményei hívják, hajtják előre a teremtő rációt, amelyet a gyakorlatban feszülő bírálat is szüntelenül járatanl utak felé terel. A gyakorlati való szövetség kívánalmi még fokozottabban arra készítetik a gondolatot, hogy kerülje a sablonok csapdait, és ne zárkózzék el a különböző alternatíváktól. A pragmatizmus nyilván nem lehet eszmény, ám az az eszme, amely életidegen elszigeteltségében sérthetetlen hittétellel torzul, nem csupán önmagát, hanem a rá hivatkozó emberi csoportot, intézményt is veszélyezteti. A cselekvés, a gyakorlat a valóság parancsai szerint alakul, az elmélettől pedig hatékony támaszt csak abban az esetben nyerhet, ha a teóriát vezérlő gondolata a legelterjedtebb módszerekkel megszerzett részletismeretek szintézisére készíti.

Az élet, a túlélés sokszor kegyetlen követelményei csupán az elméleti megközelítések és gyakorlati megoldások széles ívén érvényesülhetnek. Ezért is emelkedett ki a homo sapiens, ez az *alkotó lény* a természet kötött rendjéből. Az emberi nemem belül kibontakozott változatosság, az egyedek közötti kiterjedt klaviatúrán jelentkező különbségek hatalmas előnyt biztosítanak fajunknak és egyedeink azokkal az élőlényekkel szemben, amelyekre az egyöntetűség, a gének megsabta azonos magatartás a jellemző. Az ember alkotó jellege már abban is megnyilvánul, hogy adott helyzetben minden egyén másként reagál a külső hatásokra. Ebben a differenciáltságban az emberi teremtőerő rendkívüli lehetőségeire is bukkanhatunk. Ilyenformán az alkotó gondolat sokszínű gazdagsága a valóság, az élet bonyolultságát, összetettségét közvetíti.

Alkotás és erkölcs nehezen választható el egymástól, hisz mindkettő a szabadság dimenzióiban teljeseedik ki. Az alkotás erkölcsöt feltételez, morált sürget. Innen — többek között — az alkotó értelmiség felelőssége is, amelytől csak hivatásának feladásával, az írástudók gyakran ismétlődő árulásaként menekülhet. Az alkotással járó felelősséget elhárító tudós, művész, gondolkodó és műszaki újító az elidegenedés foglyává válik. Elidegenedés és alkotás viszont taszítja egymást. Ha igaz, hogy az alkotás lázában kisebb vagy nagyobb mértékben az elidegenedés alól is sikerül emancipálódnunk, a felelősségelhárításban megnyilvánuló elidegenedés alkotó képességeinket kötheti gúzsba.

Az erkölcs is lehet alkotás. Erkölcsi eszmény és alkotó magatartás kölcsönösen vonzza egymást, ha az előbbi nem vonul zord tilalmak és szigorú parancsok mögé, hanem a viszonylag autonóm ember bővülő szabadságát kifejező választásaiban, döntéseiben munkál. Az alkotástól elidegeníthetetlen újító szellem nélkül az erkölcs megkövesedik és diszfunkcionálissá válik. Új erkölcsi normák megfogalmazásában viszont mindig alkotó lendület fedezhető fel. Erkölcsi géniuszok nélkül éppúgy nincs haladás, mint ahogyan a gondolat és tudás forradalmáinak hiányában is megállna a tudományos, művészi és végső soron társadalmi fejlődés.

A marxizmus érvényét és korszerűségét megújuló-megújítandó alkotó jellege biztosítja. Az alkotó marxizmus kiváltképpen bírálati irányulású, s csak a világ új jelenségei iránt tanúsított nyitottságában maradhat meg a kor adekvát eszmerendszereként. A korparancs — ma fokozottabban, mint bármikor — önellenzésre, szüntelen önmeghaladására serkenti. A tudományos-technikai forradalomnak, a nagy szociális átalakulások idején különösen késznek kell lennie arra, hogy a tudás és társadalmi gyakorlat minden friss eredményéhez az új iránti fogékonyság követelménye szerint viszonyuljon. Elengedhetetlen a saját gyakorlatával való szembesülése is, amelyből — ha szükséges — önalakító következtetéseket kell levonnia.

Mert az alkotó marxizmus nem változatlan tételek corpora, amelynek tévedhetetlen értelmezői felhatalmazottnak érzik magukat arra, hogy a tudomány birodalmából a sémává egyszerűsített gondolat kalodájába be nem illeszhető elméleteket és feltevéseket kirekesszék. Az alkotó marxista gondolat szüntelen újragalmazást igényel abban a feszültségben, amelyet a soha el nem csendesedő viták és támadások teremtenek. Az ilyen megpróbáltatások csak javára szolgálhatnak. Ezért a mostani erjedés eredményei elé is csak várakozással tekinthetünk.

A korszerű marxizmus nem maradhat távol a nemzetek és nemzetiségek valóságától. Nincsenek a nemzeti-etnikai sajátosságoknak megfelelő, egymástól különböző marxizmusok, de az alkotó jellegből az is következik, hogy az általános igazságok alkalmazása csak az adott viszonyokra való tekintettel történhet. Ez a hitelesen alkotó gyakorlat. „Pártunk mindig ama tényből indul ki — szögezi

le a Román Kommunista Párt programja —, hogy az általános igazságok a sajátosban nyilvánulnak meg, a sajátos, a gyakorlat pedig igazolja az általános igazságokat.“ Ezért összeegyeztethetetlen az alkotó marxista gondolat az egyetemes érvényű modell igényével. A szocialista építés, illetve a szocializmusra való átmenet formáinak változatossága a különböző országok és nemzetek konkrét társadalmi-gazdasági és politikai feltételeinek gazdagságából, sajátosságaik és hagyományaik különbözőségéből származik.

Ezeket a gondolatokat egy rendkívül találó, lényegre utaló megállapítás felidézése indította el bennem. A kortárs valóság követelményét frappáns megfogalmazásban tolmácsoló tétel így hangzik: „*Senki sem állíthatja [..], hogy »a marxizmus én vagyok«.*“

Ezt az igazságot pedig majdnem tíz évvel ezelőtt, a kolozsvári értelmiségiekkel való találkozáson — pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs mondta volt ki.

RÁCZ GYÖZŐ

A forradalmi művészet demokratizmusa

Szocialista kultúrpolitikánk döntő jelentőségű pártdokumentumaiban, közöttük elsősorban Nicolae Ceaușescu elvtárs programmeghatározó beszédeiben, a szocialista építés különböző szakaszainak megfelelően, újra- és újrafogalmazott művészetpolitikai probléma a forradalmi művészet és a demokratizmus viszonya. Ebben a tényben művelődési tevékenységünk humanista célkitűzései mellett századunk forradalmi művészetének jellegzetességei és hatása játszanak fontos szerepet. Ez a művészet ugyanis elismert és méltott újító értékű, nagy eredményei ellenére sem szűnt meg kiváltani az elutasító kritikák nyugtalanító hullámain. Aligha véletlen, hogy ezekben a kritikákban visszatérő kortünet-probléma a közérthetőség igénye. A modern művészet ugyanis tovább szélesíti azt a „mágikus“ mezsgyét, amely minden művészi alkotásban elválasztja a művészetben átélt és ábrázolt valóságot a tükrözés tárgyától. Úgy látszik: amilyen mértékben a művészi alkotásokban objektívalódott szándékok tagadják a művészi konvencióknak egy már elfogadott rendszerét, ugyanolyan mértékben nő a műélvezők egy részének az értetlensége a forradalmi művészet bizonyos fajta újító törekvéseivel szemben.

Ebben a látszólag antagonistá ellentmondásban két tényező ütközéséről van szó: az igazi forradalmi művészetnek arról a mindenkori belső kényszeréről, hogy megkeresse a sajátos, senkiével sem azonos szubjektivitásának megfelelő, a korigényekre őszintén reflektálás kifejezési formáit, és a társadalomnak arról a mindenkori igényéről, hogy a művészet érthető legyen.

Minden valóban jelentős művészen élt és él az a serkentő becsvágy, hogy olyan tartalmú és formájú műveket alkosson, amelyek újító jellegűek, amelyek értéke egy különleges művészi formanyelv elsajátítását is feltételezi.

Kétségtelen tehát, hogy a jelzett, látszólag antagonistá viszony nem új keletű. Nem a modern művészet eredménye, sőt, egyidős azzal a legősibb konvenciórendszerrel, amely a művész és a műélvező viszonyát már a művészet születése pillanatában jellemezte. Ebben a viszonyban legalább két ténynek volt szerepe: a tükrözött valóság és a művészi eszközök ismeretének. Ha ugyanis a reobjektívált művészi valóság csak a művész számára jelentett volna ismert tartalmat, a műélvező számára a műalkotás közömbös tény maradt volna. Ugyanígy: ha a művész kifejezési eszközei teljesen idegenek minden műélvező számára, mind a művész, mind a műélvező által ismert tartalmak megértése lehetetlenné vált volna.

Úgy látszik tehát, hogy a modern művészet érthetősége körüli filozófiai-esztétikai jellegű vagy publicisztikai polémiákban nincs szó másról, mint egy ősrégi művészetszociológiai probléma állandó újrafogalmazásáról. Egészen elvont, elméleti esztétikai megítélésben valóban egy változatlan tartalmú igény ismétléséről van szó. A társadalmi és művészettörténeti körülmények azonban, amelyek a problémát napirenden tartják, a modern művészetek esetében merőben mások, mint a XIX. század előtti művészet történetében.